

КАРЧМА ЯК ПРАСТОРА ВУСНАЙ НАРОДНАЙ ТВОРЧАСЦІ

Творчае перайманне культурнага вопыту мінулага з'яўляецца ўмовай для плённага развіцця нацыянальнай супольнасці. Аснову яе самабытнасці складае культурная спадчына, у якой важным чыннікам з'яўляецца яе духоўны і матэрыяльны змест. За тысячагадовы перыяд гістарычнага развіцця беларускім этнасам створана багатая матэрыяльная культура, якая прадстаўлена прыладамі працы, рэчамі бытавога ўжытку, адзеннем, ежай, тэхналогіямі вытворчасці, будынкамі, збудаваннямі і інш. Сярод іх значнае месца належыла карчме, якая на Беларусі вядома з X-XI стст. Этымалогія яе паходзіць ад слова «карэц» – коўш, якім зачэрпвалі спіртковыя напоі. Аб распаўсюджаннасці ў нас корчмаў можна меркаваць па іх колькасці ў Вілейскім уездзе. Так, толькі ў мястэчку Лебедзева (цяпер Маладзечненскі раён) у XVII ст. на 149 двароў прыходзілася 48 корчмаў і заезных дамоў. У сярэдзіне XIX ст. у г. Вілейцы на 2719 жыхароў прыходзілася 10 корчмаў і 1 вінны sklep [7, с.48]. У літаратуры корчмы трактуюцца негатыўна, як піцейныя ўстановы, дзе працоўны люд прапіваў грошы, завязваў сваркі, якія нярэдка заканчваліся бойкамі, нанясеннем цяжкіх цялесных пашкоджанняў іх удзельнікам. Сапраўды архівы сведчаць, што ў корчмах на гулянках назіраліся дэвіянтныя паводзіны мяшчан і жыхароў вёсак. [8]. Так, Якуб Колас у паэме «Сымон-музыка» адзначаў іх негатыўную ролю: «Тут падчас трасуцца сцены, / Лавы крышца, як соль. / Часта ў ход ідуць палены, / Як разыйдзецца тут голь» [5, с. 372]. Але паэт ў шэрагу сваіх мастацкіх і публіцыстычных твораў адзначаў і іншыя сацыяльныя, у тым ліку і сацыякультурныя функцыі карчмы. Аналіз тэкстаў і падтэкстаў навуковых і мастацкіх прац Я. Коласа, Канстанціна і Яўстафія Тышкевічаў дае падставу сцвярджаць, што карчму яны разглядалі і як своеасаблівую інфармацыйна-камунікатыўную, рэакрэцыйную і святочную прастору вёскі, мястэчка і горада.

Чым вабіла гараджан і вяскоўцаў карчма? Не толькі магчымасцю выпіць келіх віна і на нейкі момант забыцца на паўсядзённыя праблемы. Гэтыя ўстановы былі месцамі, дзе адбывалася камунікацыя. Туды прыходзілі людзі з мэтай перадачы ці абмена пэўнай інфармацыяй, падзяліцца сваімі думкамі, поглядамі на хвалючыя іх пытанні. Яна для людзей простага стану была ў дарэвалюцыйнай Беларусі адзіным цэнтрам грамадскага жыцця. Эліта грамадства мела ўласныя закрытыя інтэлектуальныя клубы, члены якіх былі аб'яднаны агульнымі інтарэсамі, захапленнямі, пэўнымі відамі дзейнасці. У гэтых клубах камунікацыя ажыццяўлялася ў спецыялізаваных галінах сацыякультурнай практыкі, мэтай якой было стварэнне і насычэнне культурнай прасторы спецыялізаванымі ведамі як у метадалагічным, так і факталагічным плане. Камунікацыя ў карчме працякала на ўзроўні паўсядзённай культуры, мела арыентацыйны характар. Стасункі дадзенага тыпу дапамагалі наведальнікам карчмы арыентавацца ў сістэмнай структуры прыроднай і сацыяльнай прасторы, сацыялізавалі ў сацыюме іх пражывання, фарміравалі іх экзістэнцыйныя і каштоўнасныя арыентацыі. Аналагічнае меркаванне выказваў і Я. Колас адносна мэты збораў у карчме: «Чаго мужык у карчму валокся? Бо там быў яго клуб, яго тэатр, яго бібліятэка. Дзе ты з суседам пабачышся, навіну пачуеш? Або дзе можна параіцца, якога надвор'я чакаць на лета? Калі жывёлу ў поле выганяць, калі сеяць? Нарэшце, дзе льга хоць крыху душу павесяліць? З пана пасмяяцца, са злоса долі пакпіць? Усё там жа – у карчме» [4, с. 163].

Навуковыя і літаратурныя тэксты даюць падставу сцвярджаць, што ў карчме таксама ладзілася ігрышча, якое зарадзілася яшчэ ў дахрысціянскі перыяд і працягвае бытаваць у адаптаваных да сучаных умоў формах. Яно з танцавальна-гульнявымі і тэатралізаванымі паказамі прымяркоўвалася да найважнейшых перыядаў у гадавым кругавароце дзён, звязаных з сонцастаяннем і раўнадзенствам. Менавіта пагэтану ігрышчы ладзіліся часцей за ўсё зімой, вясной і летам (Каляды, Купалле, Маслянка, Радаўніца, сёмушна-русалныя і інш.). Пазней пад ігрышчам разумелі і ўраджайныя святкаванні, вясковыя вечарыны шлюбна-эратычнага зместу, на якіх дэманстраваліся пераапраананні, парадзіраваныя паказы вяселля, шлюбна-забаўляльныя і гульнявыя тэатралізацыі. Я. Колас у паэме «Сымон-музыка», апавядаючы аб ігрышчах адлюстраваную народную традыцыю. «Тут ігрышчы адбываліся / Перад святамі зімой. / Танцавалі маладыя, / Вяселліліся, пілі, / Для іх скокі, гульні тыя / Многа радасці няслі» [5, с. 373]. Ігрышчы суправаджаліся народнымі песнямі, танцамі, інструментальнай музыкой, якія належалі да старажытнага пласта беларускага каляндарна-музычнага фальклору. Асабліва насычаны песенным, тэатральным і харэаграфічным фальклорам былі калядныя і купальскія ігрышчы.

Найбольш часта ў ігрышчах выкарыстоўвалася такая традыцыйная абрадава-гульнявая дзея, як «Жаніцьба Цярэшкі» [1, с. 254]. Абрад «Жаніцьба Цярэшкі» ладзілі ў перыяд зімовага сонцавароту і ён супадаў з пераломнымі момантамі прыроднага і жыццёвага цыклу. Дзея абапіралася на карнавальную лексіку з уласцівай ёй логікай адваротнасці. Тэатралізацыя шлюбу суправаджалася жартоўнымі спаборніцтвамі хлопцаў і дзяўчат, дзе выразна ўвасоблена апазіцыя «мужчынскае – жаночае». Дзея ўключала шэраг гульнявых этапаў, найбольш важнымі з якіх былі «перакручванне», «пералоўліванне», «застолле». Усе этапы гульні функцыянальна і тэматычна звязваліся і афармляліся «цярэшкаўскімі» песнямі і танцамі. На апошнім «застольным» этапе «цярэшкаўскія» песні перапляталіся з рознымі каляндарна-абрадавымі песнямі. Змест гульнявых песен раскрываўся праз адзінства трох кампанентаў: выразных сродкаў, музыкі і гульнявога дзеяння. Рухі спевакоў таксама звязаны з сюжэтам і уяўляюць сабой разыгрванне сітуацый, пра якія апавядаюць словы песні. Цярэшкаўскім песням уласцівы зычлівы гумар, крытычнае супастаўленне з'яў, прадметаў, характарыстыка персанажаў гульні праз абыгрванне працоўна-бытавых сітуацый і артыстычнае выяўленне чалавечай натуры.

На апошнім «застольным» этапе «цярэшкаўскія» песні перапляталіся з рознымі пазаабрадавымі і танцамі, якія неадпаведны да абрадаў каляндарнага і сямейна-родавага цыклаў. Аналіз рэпертуару ігрышчаў сведчыць, што часта выконваліся песні, у якіх былі ўвасоблены асноўныя сферы жыццядзейнасці чалавека, маральныя і псіхалагічны вопыт. Гумарыстыка такіх народных песен, як «Перапёлка», «Падущачка», «А мы проса сеялі», «У нядзельку па абедзе», «Як паехаў сын Даніла» і іншых адметная сваёй дасціпнасцю, малонкавасцю вобразаў, а часам і змяшчэннем паняццяў.

Традыцыйнай на ігрышчы была карагод-гульня «Яшчур». З хлопцаў выбіраўся «яшчур», які ставіўся ў цэнтар прасторы, дзе адбывалася ігрышча. Па правілах гульні дзяўчаты аддавалі «яшчтуру» вянкi, хусткі, пярсцёнкі ці іншыя рэчы. Дзея суправаджалася адпаведнай песняй: «Сядзі, сядзі яшчур / У гайку зялёным, / У арэхавым кусце / На залатым крэсле». Пасля кожнай дзяўчына ўпрашвала «яшчтуру» вярнуць ёй яе рэч. Усе астатнія спявалі песню, якая функцыянальна была звязана з гэтым этапам гульні: «Пане яшчур, / адай мой вяночак! / Мой вяночак залаты, / Загубіла з галавы. / Будзе мяне мамка біць, / Ды некаму бараніць». Хлопец вяртаў рэч, калі дзяўчына цалавала яго або выконвала якое-небудзь іншае пажаданне «яшчтура». Кампазіцыя, рытміка і памер песні адпавядаў гульнявой функцыянальнасці.

Вядомы беларускі фалькларыст А. Рыпінскі адзначаў, што на ігрышчах ладзілася таксама тэатралізаваная кампазіцыя «Ваджэнне казы». Распаўсюджанай карнавальнай гульнёй беларускай моладзі яе называлі І. Эрэмч, А. Дамбавецкі. Падабенства «Казы» з маскараднымі паказамі адзначаў і П. Бяссонаў. У названай тэатралізаванай гульні спалучаліся песня, танец і дыялог. У гульні звычайна ўдзельнічалі 10-15 чалавек. Галоўным персанажам, безумоўна, была «каза», ролю якой выконваў невысокі хлопец, здатны да танцаў і іправізацыі. Яго апраналі ў вывернуты кажух, на галаву адзявалі маску. Ролю «дзеда», які вадзіў «казу», выконваў высокі хлопец з развітым пачуццём гумару. Ён

павінен быў муштраваць казу, падганяць кіям. «Каза» выконвала абрадавы танец: падскоквала, біла «дзеда» капытамі, бадала рагамі, клалася на падлогу, прыкідвалася памерлай. Дзея суправаджалася народнай песняй. Песня праслаўля станоўчыя якасці «казы»: «Дзе каза ходзіць, там жыта родзіць, / Дзе каза хвастом, там жыта кустом, / Дзе «каза» нагой, там жыта капой, / Дзе «каза» рогам, там жыта стогам, / Дзе каза не бывае, там жыта палягае» [1, с. 599]. Удзельнікі маскарднага паказу спрабавалі ажывіць «казу», але беспаспяхова. Толькі пасля шчодрых падарункаў ад гаспадара «каза» ажывала. Песельнікі за гэта праслаўлялі яго. Выконвалі віншавальную песню з пажаданнем гаспадару добрага ўраджаю.

Акрамя гуртавых тэатральных паказаў на ігрышчах бытавалі танцы розных гісторыка-стылявых форм. Найпашыранымі былі парна-гуртавыя, парныя і сольныя. Яны былі разнастайныя па кампазіцыі, мелі ўстойлівую і імправізацыйную структуру (ад аднаматэрыяльных да шматкаленных). Адметнасць шматкаленных танцаў выразна паказаў Я. Колас ў апавяданні «Ігрышча». Паэт вельмі вобразна апісаў выкананне народнага танца «Каваля» двума мужчынамі: «То адзін, то другі / Плечуком ускіне, / Рукі іх – лук тугі, / І пастава іх нагі / У належным чыне» [3, с. 101]. Колас называе шэраг іншых танцаў, якія моладзь выконвала падчас ігрышчаў: «Тут і вальсы, тут і полькі, / Гоман, жарты, смех і гук» [3, с. 100]. К. Тышкевіч у сваёй працы «Вілія і яе берагі» зафіксаваў яшчэ адзін народны танец «Мяцеліца», якія выконваўся ў XIX ст. на Вілейшчыне ў час ігрышчаў: «Скрыпкі пранізліва запішчалі вясёлую мяцеліцу, і нейкі малады хлопец з натоўпу схпіў маладую і прыгожую дзяўчыну і пачаў хутка круціць, за ім пайшоў другі, трэці, з-за недахопу хлопцаў дзяўчаты пайшлі танцаваць парамі. Усе панесліся ў танец, са смехам і крыкам, як звычайна ў танцы і бывае, весела па карчме круціліся да змору і знямогі» [9, с. 415].

Я. Колас і К. Тышкевіч зафіксавалі той факт, што выкананне песень і танцаў на ігрышчах адбывалася пад акампанімент музычных інструментальных ансамбляў, у склад якіх уваходзіла некалькі народных музычных інструментаў. Я. Колас у сваім апавяданні апісаў ансамбль з трох відаў народных інструментаў: «Скрыпка ж голасна звніць, / Ну, дзівота, як жывая, / От, здаецца, гаманіць...» [3, с. 98]. «І басэтля безупынку / Ёсць раве і ёсць раве...» [3, с. 98]. «Рэліць дудка, не даецца, / Адатне ды зноў пачне» [3, с. 99]. Архіўныя дакументы сведчаць, што ў карчме мястэчка Краснае (Маладзечненскі раён) у XVIII ст. часта ігралі музыкі-віртуозы Васіль Карчміт і Паўлюк Ламінскі, якія пазней былі нават запрошаны ў славетную капэлу Антонія Тызенгаўза, у Гародню, дзе давалі сольныя канцэрты на скрыпцы, басэтлі, клавесіне. Незвычайны талент вясковага музыкі самародка раскрыў Колас у паэме «Сымон-музыка». Наведвальнікі карчмы «выхвалялі яго ўсяк: / Чый ён, жэўжык? Ось музыка! / Ось, псякроў яго, мастак!» [5, с. 372].

Такім чынам, даследаванне функцый беларускай карчмы дазваляе меркаваць, што яна прадстаўляла асабе магчымасць задаволіць патрэбнасці ў самарэалізацыі, самавыражэнні яе здольнасцей, індывідуальнасці, думак і пачуццяў у творчасці з выкарастаннем песенных, музычна-харэаграфічных, абрадных дзействаў і гульні. Самарэалізацыя свайго ўнутранага, індывідуальна непаўторнага «Я» ажыццяўлялася ў асноўным у калектывных формах, дзе ўдзел асобнага індывіда як бы зліваўся ў адзіны працэс і вынік.

Спіс літаратуры:

1. Ігрышча // Беларускі фальклор : Энцыклапедыя : У 2 т. Т. 1: Акапэла – Кушця / рэдкал. : Г.П. Пашкоў і інш. – Мінск : БелЭн, 2005. – 768 с. : іл.
2. Колас, Я. Збор. Твораў : у 14 т. Том 1. Вершы 1898–1917 гг. / Я. Колас. – Мінск : Маст. літ., 1972. – 562 с.; іл.
3. Колас, Я. Збор. Твораў : у 14 т. Том 3. Апавяданні вершам, вершы, вершаваныя казкі, паэмы для дзяцей і народныя казкі ў апрацоўцы Я. Коласа / Я. Колас. – Мінск : Маст. літ., 1973. – 408 с.; іл.
4. Колас, Я. Збор твораў : у 14 т. Том 4. Апавяданні 1906–1917 гг. / Я. Колас. – Мінск : Маст. літ., 1973. – 352 с.; іл.
5. Колас, Я. Збор твораў : у 14 т. Том 6. Паэмы «Новая зямля», «Сымон-музыка» / Я. Колас. – Мінск : Маст. літ., 1974. – 624 с.; іл.
6. Колас, Я. Збор твораў у 14 т. Том 9. Трылогія «На ростанях» / Я. Колас. – Мінск : Маст. літ., 1975. – 456 с.; іл.
7. Костенко, В.М., Михалевич, М.М. Карчмы в книге К. Тышкевича «Вилия и ее берега» / В.М. Костенко, М.М. Михалевич // Другія Тышкевіцкія чытанні (г. Лагойск, 15 кастр. 2009 г.) : матэрыялы чытанняў / рэдал. : А.І. Смолік (адк. рэд.) і інш. – Мінск : Бел. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2009. – 109 с.
8. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. – Ф. 295. – Воп. 835. – Л. 2.
9. Tyszkewicz, K. Wilija i jej brzegi / K. Tyszkewicz. – Drezno, 1871. – 657 с.